

Mellempartiet

Et studium i partihistorie og partiorganisation
med særligt henblik på perioden 1866–1870

Af Vilfred Friborg Hansen

Gennem en undersøgelse af det normalt ret upåagtede Mellemparti, der spillede en ikke ringe politisk rolle i perioden 1866–72, søger forfatteren, adjunkt, cand. mag. Vilfred Friborg Hansen, at nå frem til en nærmere præcisering af de politiske grupperingers fasthed i årene omkring 1870, specielt i de fire år mellem den reviderede grundlovs vedtagelse og dannelsen af Det forenede Venstre i 1870. Det er forfatterens opfattelse, at grupperne i Folketinget i denne periode ikke var så løst sammensatte, som det ofte antages. I artiklen tegnes også et billede af de midler, som politikere fra et så udpræget rigsdagsparti som Mellempartiet, kunne benytte sig af i valgkampene i de enkelte valgkredse.

I. Mellempartiets historie. Gruppens politiske placering 1865–1876

Tabet af Slesvig i 1864 medførte, at der måtte udarbejdes en ny grundlov for kongeriget Danmark. Under forhandlingerne om den nye grundlovs udseende blev fronterne i løbet af vinteren 1865–66 trukket skarpt op mellem på den ene side tilhængerne af den uindskrænkede junigrundlov af 1849 med dens demokratiske valgretsbestemmelser og på den anden side dem, der ønskede en revision af junigrundloven for at kunne give samfundets øvre lag en stærkere stilling i landstinget. Junigrundlovens tilhængere var især koncentreret i rigsdagens folketing, men stod også ved forhandlingernes begyndelse stærkt i rigsrådets folketing. Tilhængerne af grundlovsrevision i konservativ retning havde deres faste bastion i rigsrådets landsting.

Den 10. april 1865 forkastede rigsrådets folketing det nedsatte rigsrådsfællesudvalgs grundlovsudkast, hvori der regnedes med bevarelse af junigrundlovens folketing, men med et landsting, hvori de højstbeskattede var sikret flertal. Grundlovsforhandlingerne var dermed gået i hårdknude, og regeringen lod udskrive valg til rigsrådets folketing.

Efter valget 30. maj 1865 kastede en del politikere, der hverken stod

fast forankret blandt junigrundlovens stærke tilhængere eller blandt de lige så kompromisløse revisionstilhængere af egentlig konservative og højrefløjs nationalliberale, sig ind i en aktiv kompromispolitik i et energisk forsøg på at finde frem til en løsning på grundlovssagen. Der opstod således »mellemgrupper«. Disse var for det første koncentreret omkring visse moderate nationalliberale politikere, og for det andet omkring repræsentanter for den mere velbjergede del af bondestanden, der følte sig utrygge ved deres standsfællers kompromisløse linje. Den førstnævnte gruppe af »mellemmænd« nærede ofte en vis veneration for Monrads politiske ideer og var i øvrigt for en stor del valgt i de mindre provinsbyer. Blandt den sidstnævnte gruppe bemærkes især de såkaldte »syv vise bønder«.

Det var i visse kredse ventet, at løsningen på grundlovssagen skulle komme ved et forlig formidlet af mellemgrupperne, men ved slutningen af grundlovsforhandlingerne fratog alliancen mellem J. A. Hansen og grev Frijs dem initiativet. På dette tidspunkt havde mellemgruppefolkene imidlertid i en sådan grad kompromitteret sig over for deres tidligere politiske venner, at der ikke gaves nogen vej tilbage til deres tidligere grupper¹. Hvis de for fremtiden ville gøre sig håb om at blive valgt ind i de forskellige udvalg, var der kun ét at gøre: at danne deres egen gruppe. Dette skete da også, da rigsdagens folketing trådte sammen 20. november 1865, efter at J. A. Hansens og Frijs' grundlovsudkast var blevet vedtaget i begge rigsrådets ting.

Den nye folketingsgruppe blev hurtigt almindeligt kaldt »Mellempartiet« eller »Midterpartiet«. Den slog også igennem i rigsrådets folketing, da dette trådte sammen 5. februar 1866. I begge ting talte gruppen godt 20 medlemmer.

Da rigsdagen trådte sammen efter det første valg efter den nye grundlov i oktober 1866, blev der fra den grundtvigiansk-prægede del af Venstre gjort forsøg på at etablere et stort »folkeparti« bestående af Geert Winthers tilhængere, grundtvigianerne og Mellempartiet. Men forsøget glippede, bl. a. fordi Geert Winther-folkene og Mellemparti-folkene ikke kunne være i stue sammen.

Resultatet blev, at det nyvalgte folketing splittedes op i fem grupper.

1. Når der alene tænkes på opdelingen på rigsdagen, vil i det følgende blive anvendt betegnelsen »gruppe«. Kun hvor der tænkes på både opdelingen i rigsdagen og organisationen i politiske foreninger ud over landet, samt samspillet mellem disse to komponenter, findes betegnelsen »parti« retfærdiggjort. Det vil af det følgende forstås, at Mellempartiet ud fra disse kriterier aldrig vil kunne regnes for et politisk parti.

Af disse talte J. A. Hansens og Geert Winthers Venstre, der allerede i den næste samling begyndte at arbejde sammen under betegnelsen »Det folkelige Venstre«, tilsammen 31 medlemmer, det grundtvigiansk-prægede »Nationale Venstre« kunne mønstre 21 medlemmer, den nationalliberale gruppe 15. Mellempartiet talte ved den nye valgperiodes start 20 medlemmer, men voksede inden det næste valg i 1869 til 23.

Det nye Mellempartis ledende medlemmer blev først og fremmest den 26-årige docent (fra 1867: professor) *N. C. Frederiksen*, der var nyvalgt i sin svigerfader Monrads gamle valgkreds, Maribo, samt nationaløkonomen *Marius Gad*, valgt i Fredericia, og assessor *C. V. Nyholm*, valgt i Nyborg. Til inderkredsen må også regnes fem af de »syv vise bønder«, nemlig *Cornelius Petersen*, *Niels Andersen*, *H. M. Petersen*, *Lars Eriksen* (alle valgt på Fyn) og *Knud Pedersen* (Køge). De øvrige, der tilsluttede sig gruppen, var fortrinsvis nyvalgte, der af forskellige grunde hverken følte sig hjemme i Højre eller Venstre.

Det vil af det foregående forstås, at der ikke stod nogen bestemt samfundsklasse bag valget af Mellemparti-folkene. Gruppens medlemmer var først og fremmest valgt i kredse omkring små provinsbyer, hvor den politiske polarisering i land mod by endnu ikke var særlig mærkbar. Mellempartiet var fra starten et rent rigsdagsparti² og måtte i hele sin levetid klare sig uden nogen form for politisk forening som bindeled mellem sig og vælgerne. Dets plads i det »partipolitiske« billede, der aftegnete sig ved grundlovskampens slutning, og som kom til at gælde indtil Det forenede Venstres dannelse i 1870, vil måske bedst fremgå af figur 1³.

Mellempartiet kunne i reformperioden 1866–1870 spille en ikke ringe politisk rolle. Efter valget i 1869 talte gruppen ikke mindre end 27 mand, eller mere end en fjerdedel af folketingets medlemmer.

Men med 1869-valget skete der en mærkbar forandring i Mellempartiet

2. Meningsfæller fra landstinget deltog »i almindelighed« i gruppens møder, skriver Frederiksen (N. C. Fr., s. 620). Det er dog nok et spørgsmål, hvor »almindeligt« landstingsmedlemmernes tilstedeværelse i gruppemøderne har været – i hvert fald er denne efterretning den eneste, der haves om, at Mellempartiet har været mere end et rent folketingsparti. Det er dog meget tænkeligt, at Carlsen har deltaget i gruppens møder også efter, at han i 1869 overgik til landstinget.

3. Der er i den grad, overskueligheden har tilladt det, taget hensyn til gruppernes medlemstal i folketinget. Det må bemærkes, at overgangen mellem grupperne var mere flydende, end skemaet giver indtryk af (jvf. afhandlingens del III).

For råd ved skemaets udarbejdelse skylder jeg amanuensis, mag. art. Vagn Wählin tak. Vagn Wählin har også ved kritik og kommentarer henledt min opmærksomhed på mange sammenhænge, som jeg ellers ikke havde set.

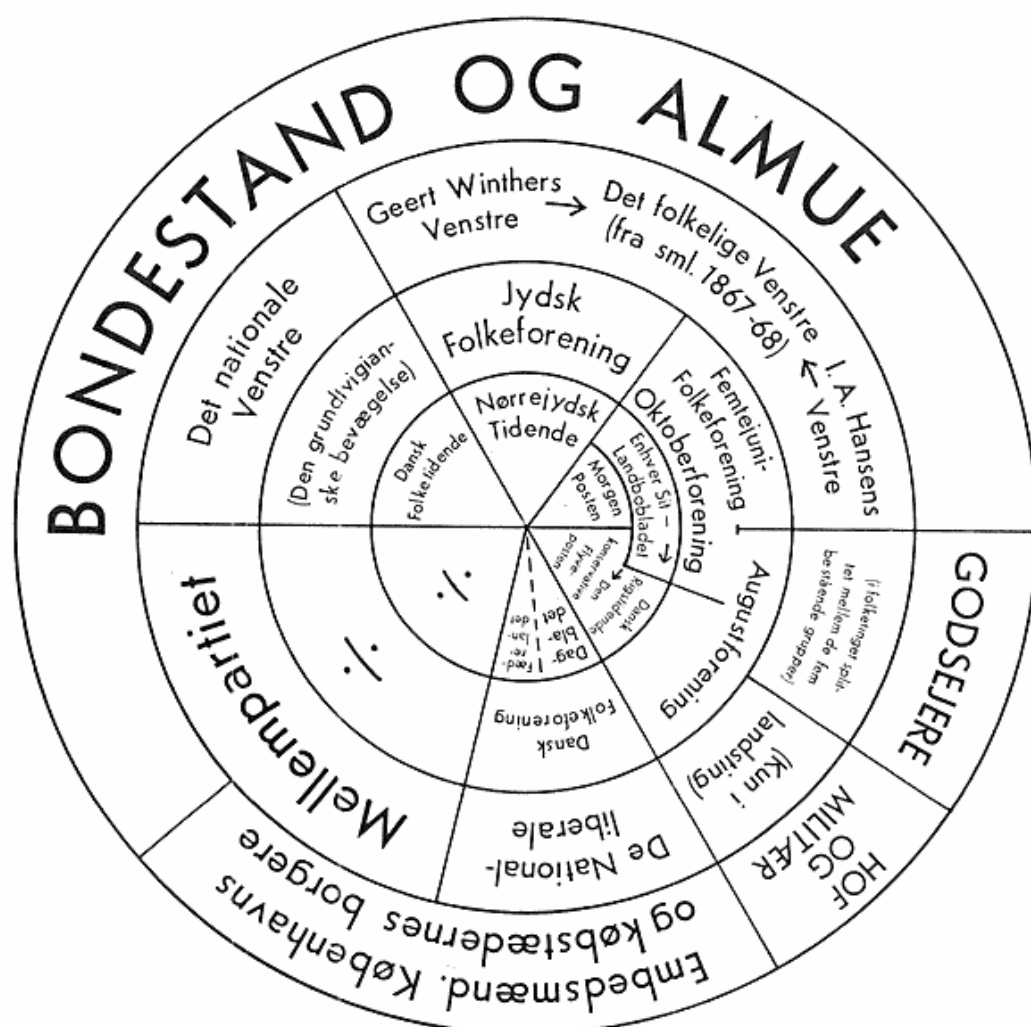

Fig. 1

Cirkelns yderste ring betegner befolkningsgrundlaget, den følgende ring grupperne i folketinget, derefter følger de politiske foreninger og »parti«-pressen.

partiets sammensætning. Flere af dets landbopolitikere gled ud, mens de nye alle var bypolitikere, nærmest yngre nationalliberale. Gruppen fik et højrepræg, der gjorde det vanskelig at opretholde illusionen om at kunne stå frit mellem Venstre og Højre, hvis konturer var ved at aftegne sig.

Dels denne nye sammensætning, dels Høgsbro-linjens sejr i Det nationale Venstre – især manifesteret i Carlsens overgang fra Det nationale Venstre til Mellempartiet i foråret 1869 – gjorde, at Mellempartiet i lø-

bet af samlingen 1869/70 mere og mere gled over i et ensidigt samarbejde med De nationalliberale. Modsætningerne i gruppen blev samtidig større, fordi nogle af dens gamle medlemmer stadig følte sig draget mod Venstre. Det var ikke muligt at leve videre på det personlige venskabsforhold, der havde udviklet sig i gruppens inderkreds under grundlovs kampen.

Da det samlede Venstre i 1870 fremtvang Frijs' afgang, skete det med støtte fra otte af Mellempartiet. Disse otte deltog i forhandlingerne om dannelsen af det nye store venstreparti, men trak sig ud, da venstrefolkene forlangte kravet om folketingsparlamentarismen stillet op som det nye partis bannermærke. Mellempartiets ledende, ikke mindst professor Frederiksen og assessor Nyholm, havde altid ønsket en gradvis udvikling over i et parlamentarisk regeringssystem, men med »parlamentarisme« mente man i Mellempartiet *rigsdagsparlamentarisme*, idet det ene ting ikke skulle have større indflydelse end det andet.

De otte søgte derfor tilbage til deres tidligere gruppefæller. I de følgende to år kunne Mellempartiet endnu have en del indflydelse; men den fælles modstand mod Det forenede Venstres krav om folketingsparlamentarismen drev mere og mere Mellempartiet og de gamle nationalliberale sammen. Da Det forenede Venstre erobrede det absolutte flertal i folketinget ved valget i 1872, og Mellempartiet samtidig mistede en halv snes medlemmer, var dets rolle stort set udspillet. Ved det valg, der efteråret 1873 fulgte efter Det forenede Venstres finanslovnægtelse, udstedte Mellempartiet valgopråb sammen med folketingets Højre.

Endnu i foråret 1875 kunne gruppen dog spille en delvis selvstændig politisk rolle ved at etablere forlig om finansloven med den moderate del af Det forenede Venstre. Men da valget til folketinget i april 1876 kun gav Mellempartiet og folketingets Højre tilsammen omkring 25 mandater mod Det forenede Venstres mere end 70, var al tale om at opretholde Mellempartiet absurd. Det blev i praksis opgivet allerede i den korte samling, der fulgte april-valget.

II. Mellempartiet over for vælgerne. Idégrundlag og program.

Teknik ved opstilling til valg

Ved et samlet overblik over de senere Mellemparti-folks udtalelser om deres politiske ståsted under valgkampen i efteråret 1866 er der umiskendelige lighedspunkter. Det er tydeligt, at Mellempartiet blev sammensat af »partiløse« politikere, der i deres valgkampe havde draget fordel af det odiøse skær, der ikke mindst efter den yderst forbitrede grundlovs kamp hvilede over alt »partivæsen«. Og dette gælder ikke blot de

gamle mellemgruppetfolk fra grundlovs kampen, men også de nyvalgte folketingsmænd, der efter valget indtrådte i Mellempartiet.

De mest karakteristiske fællestræk i de senere Mellemparti-folks valgtalelser er, at kandidaterne erklærede:

1. at de intet havde med de eksisterende politiske foreninger at gøre,
2. at de på rigsdagen ville hævde deres personlige overbevisning og ikke lade sig binde af nogen form for partihensyn,
3. at de ikke ville se på snævre standsinteresser, men alene på det samlede samfunds vel,
4. at de ville være forhandlingsvillige og tage imod de resultater, en politisk situation indebar, frem for at kræve alt eller intet ⁴.

Ud over den personlige tilknytning, som halvdelen af Mellempartiets medlemmer havde til hinanden fra grundlovs kampen, og den fælles interesse i at kunne sikre hinanden udvalgspladser, repræsenterede disse fire punkter stort set alt, hvad der ved rigsdagens sammentræden i efteråret 1866 bandt Mellempartiets medlemmer sammen. Man havde en vag anelse om, at man ville føre midterpolitik, mægle mellem Venstre og Højre og arbejde for roligt fremadskridende reformer, men hvad denne mægler- og reformpolitik *konkret* skulle indebære, havde man ikke gjort sig klart. Der var på ingen måde tale om fælles, konkrete programpunkter. Højest kan der tales om et vist fælles *idégrundlag*.

De ledende i Mellempartiet arbejdede imidlertid allerede tidligt på at give Mellempartiet et image som »den tredje mulighed«, det besindige parti mellem yderpartierne til venstre og højre. I en diskussion i Dagbladet og Fædrelandet med redaktør Bille i sommeren 1867 ⁵ forsøgte professor Frederiksen at påvise, at Mellempartiet stod samlet omkring en række reformkrav, og under de politiske møder i sommeren 1868 satte især Marius Gad sit gruppetilhørsforhold i centrum over for vælgerne.

4. Nogle karakteristiske vendinger:

Proprietær Brun »troede, at landets største ulykke var partiernes lyst til krig og strid; derfor skulle man sende mænd til rigsdagen, der var selvstændige og ikke ville blande sig i partivævlet« (Da-Te., 2. okt. 1866).

Assessor Steenstrup udtalte på valgdagen, at hvis han blev valgt, »ville han frigøre sig for partistridigheder, og som hidtil følge sin indre overbevisning i alle ting«. (Ærø Avis, 15. okt. 1866).

Marius Gad »fandt, at enhver stand burde have indflydelse ... han troede, at han altid lige så fuldt har varetaget landboernes som købstædernes interesser«. (Fre.Av., 13. okt. 1866).

H. C. Nyholm erklærede bl. a., at han ved sine udtalelser »langtfra ville binde sin stemmegivning på rigsdagen, thi det kunne let hænde, at man for at få noget godt ud af en sag, kunne nødes til at stemme tværtimod sine ønsker og sin overbevisning.« (Hj.At., 19. okt. 1866).

5. Dgbl. 18. juli 1867, Fdr. 29. og 30. juli 1867, Dgbl. 6. aug. 1867, Fdr. 13. aug. 1867.

Som eksempel skal her nævnes Gads tale ved et vælgermøde i Fredericia i september 1868, der helt er bygget op over Mellempartiets, og ikke alene Gads personlige, synspunkter og reformkrav.

Gad begyndte med at slå fast, at selv om Mellempartiet »vistnok med hensyn til de enkelte afstemninger tilstedede sine medlemmer saa stor frihed som overhovedet muligt, når politiske mænd skulle arbejde sammen i eet parti«, så var gruppen dog »knyttet sammen ved så stor overensstemmelse i hovedanskuelser og så stor enighed om de væsentligste spørgsmål, at dets medlemmer . . . ved de vigtigere afgørelser havde set sig i stand til at optræde som et samlet politisk parti«.

Derefter gennemgik Gad grundholdningen bag Mellempartiet og de principielle punkter, der adskilte Mellempartiet fra folketingets andre grupper, samt Mellempartiets holdning over for ministeriet Frijs. I talens hovedafsnit opstillede han endelig punkt på punkt »de reformer, som særlig ligger Mellempartiet på hjerte«⁶.

Det kan konstateres, at Mellempartiets kernegruppe⁷ under valgkampen i 1869 virkelig havde formået at samle sig om ganske bestemte, om end ikke altid lige nøje definerede, reformkrav. Der kan nævnes reform af skattelovgivning, hvor man krævede indkomstskat efter procentsystemet, formueskat, told på luksus, og sportlernes afskaffelse. Endvidere reform af fattigvæsen, almueskolevæsen, embedsmænds pensionering og præsters aflønning. Vedrørende de to sidste punkter gik man ind for Fengers forslag om selvpensionering, og man støttede Venstres krav om fast præsteløn.

Der er i den forbindelse ingen tvivl om, at man i Mellempartiet i slutningen af samlingen 1868/69 har drøftet, hvilke spørgsmål man især kunne fremlægge i valgkampen⁸. Der kan næppe heller være tvivl om, at mindst to af de nye folketingsmedlemmer – nemlig Zeilau i Fåborg og Fjord i Strandby – der tilsluttede sig Mellempartiet efter valget, havde

6. Frc.Av., 24. sept 1868.

7. Medens en gruppes »inderkreds« i denne artikel er defineret som den snævrere kreds af ledende i gruppen, defineres »kernegruppen« som de politikere, der identificerede sig med – eller som af den politiske omverden i større eller mindre grad identificeredes med – gruppen som helhed. En skelnen mellem gruppe og kernegruppe er nødvendig, da der i alle grupper »yderkanter« var politikere, som yndede at gå deres egne veje, og hvis udtalelser af den politiske omverden ikke sattes i forbindelse med deres gruppes politik.

8. Fra Det folkelige Venstres side kunne man gennem de politiske foreninger tage anderledes håndfast på valgoplægget i 1869. Både Femtejuni-Folkeforeningens og Jydsk Folkeforenings bestyrelse udsendte op til valget en offentlig skrivelse, hvori man opstillede de programpunkter, som man tilrådede vælgerne at konfrontere enhver folketingskandidat med, før de kunne vide, om de skulle give ham deres stemme (Morgenposten 28. juni 1869, Dgbl. 17. sept. 1869).

haft kontakt med gamle Mellemparti-folk, før de holdt deres valgtaler, og fået tips om, hvad de kunne bruge i valgkampen.

Men disse eksempler må ikke tilsløre det faktum, at endnu ved valgene i 1869 og – om lidt i mindre grad – i 1872, gjaldt det som hovedregel, at valget, specielt for de Mellemparti-folk, der stod uden for gruppens inderkreds, først og fremmest var et personspørgsmål, der kun angik den enkelte valgkreds' vælgere og deres folketingskandidat. De fleste Mellemparti-folk omtalte kun i forbigående deres gruppetilhørsforhold i folketinget, ja, man kunne endog helt nægte at udtale sig derom. Da J. J. Christensens modkandidat i 1869 bad ham forklare, hvorfor han i den foregående samling var gået fra Det folkelige Venstre til Mellempartiet, afviste Christensen spørgsmålet under henvisning til, at han »ikke fandt det betimeligt i en offentlig forsamling at omtale aldeles personlige forhold«⁹.

Ved kandidatopstillingerne kunne det være helt uden betydning, til hvilken gruppe kandidaterne ville slutte sig efter valget. I Lyngby stillede gårdejer P. Hansen til genvalg; men da han var ivrig frihandelsmand, havde papirfabrikant Drewsen startet en bevægelse for at få redaktør C. V. Rimestad opstillet i kredsen. Det lykkedes at samle over 500 underskrifter på en opfordring til Rimestad om at stille. Rimestad fulgte opfordringen og valgtes med 417 stemmer mod Hansens 354. På intet tidspunkt under den ellers ret livlige valgkamp synes de to kandidaters stilling til grupperne i folketinget at have været på tale. Men C. V. Rimestad sluttede sig straks fra den nye samlings begyndelse til samme gruppe, som P. Hansen havde tilhørt, nemlig Mellempartiet.

I Kerteminde valgtes i 1869 pastor Høyer-Møller, der efter valget tilsluttede sig Mellempartiet. Høyer-Møllers modkandidat havde været venstremanden Klaus Berntsen, der var blevet kraftigt anbefalet af Mellempartiets formand Cornelius Petersen. Grunden har utvivlsomt været, at Cornelius Petersen ligesom Klaus Berntsen var en varm højskoleven. Dette har for Cornelius Petersen vejet tungere end Klaus Berntsens »partipolitiske«¹⁰ stude.

De *politiske foreninger* havde allerede fra valgene til den grundlovgivende rigsforsamling en ikke ringe indflydelse på opstillingerne af folketingskandidater i visse kredse, og denne organiserede opstillingsform

9. Varde Avis, 25. maj 1869.

10. Cornelius Petersen anbefalede igen i 1872 Klaus Berntsen som folketingskandidat – for et par måneder senere at måtte se ham som sin egen modkandidat i Kerteminde-kredsen. Klaus Berntsen omtaler valgkampene på Fyn i 1869, 1872 og 1873 i sine erindringer (Kl. B., I s. 172 ff. og 187 ff., II s. 7 ff.).

var af stigende betydning op gennem 1850'erne og 1860'erne. Alligevel foregik opstillingen af folketingskandidater endnu i 1860'erne og 1870'erne i mange kredse på en ringe organiseret eller næsten tilfældig måde.

Foruden de politiske foreninger bør nævnes de mere lokale *vælgerforeninger*, hvoraf der eksisterede en del af forskellig politisk observans allerede før 1870. Deres konkrete betydning er ringe undersøgt og kan være vanskelig at fastslå. Ofte synes de kun at have eksisteret under en enkelt valgkamp. I det hele taget er der måske ikke større forskel end et stykke papir med foreningslove mellem de fleste af disse vælgerforeninger og de kredse af notabiliteter, »valgkomiteer«¹¹, der på mere uformel vis samledes før valgene for at enes om, hvem de ville arbejde for som folketingskandidat.

Som bekendt stod Mellempartiet helt uden tilknytning til nogen landsdækkende politisk forening, og der haves kun meget usikre efterretninger om, at nogle af de kendte vælgerforeninger skulle have støttet valget af Mellemparti-folk. Gruppens medlemmer var først og fremmest valgt med støtte af valgkomiteer i de enkelte valgkredse.

Betydningsfuldt var det, at mange lokalavisers redaktører hørte til valgkomiteerne bag Mellemparti-folkene. Men det må understreges, at ingen af de pågældende aviser på noget tidspunkt udviklede sig til egentlige »partiaviser«. De kan næsten alle betegnes som moderat nationalliberale, og de hyldede det nationalliberale dogme om valget som en tilidssag mellem den enkelte vælger og folketingskandidat. Deres støtte til en Mellemparti-mand havde ofte rod i grundlovs kampen, hvor nationalliberale og mellemgruppe-folk stod sammen som ja'er til den reviderede grundlov, og desuden så de deres fordel i at støtte en kandidat, der kunne få stemmer fra såvel land som by.

Nærmest ved at blive et talerør for Mellempartiet som sådant var Jyllands-Posten¹², der oprettedes 1871 af en gammel bekendt af professor Frederiksen, adjunkt Hoffmeyer. Sammen med flere af Mellempartiets medlemmer skal Frederiksen, ifølge eget udsagn¹³, have søgt at støtte

11. Udtrykket »valgkomité« er overtaget fra Maurice Duvergers »comité d'élection« (Maurice Duverger: *Les Partis Politiques*, Paris 1951, s. 35-41). Betegnelsen er dog måske ikke den heldigste i dansk forbindelse, idet samme ord anvendtes i 1860'erne og 1870'erne om de udvalg, der ikke sjældent blev nedsat før et valg med det formål at finde frem til en kandidat, som hele valgkredsen kunne enes om (jvf. senere ang. valget i Frederikshavn 1869). For at undgå forvekslinger har jeg i artiklen kun benyttet ordet valgkomité i den af Duverger anvendte betydning.

12. Må ikke forveksles med venstrebladet Jyllands-Posten, der blev udgivet af Reinhold Jensen i Århus 1861-1863.

13. N. C. Fr., s. 622.

Jyllands-Posten ved at garantere bladet kredit. Men det gælder om Jyllands-Posten, at selv om det kunne støtte Mellempartiets politiske linje, var det uden tilstrækkelig kontakt til folk fra Mellempartiet. Noget egentligt »partiorgan« blev bladet aldrig.

De valgkomiteer, der støttede Mellemparti-folks valg, kunne have en mere eller mindre stabil sammensætning. I nogle kredse synes Mellemparti-manden nærmest kun at have haft sig selv at stole på under valgkampen, og »valgkomiteen« udgjordes af de mænd, han kunne regne med som stillere. I andre kredse var der i hele Mellempartiets 10-års periode en fast kerne af mænd, der trådte sammen før hvert valg for at virke for at få deres kandidat valgt. I en del kredse kan en ganske bestemt mand udpeges som initiativtager og bærende kraft bag en sådan kreds af notabiliteter. Det gælder f. eks. i Hjørring (konsul Nielsen), i Lemvig (møllejejer Brockdorff), i Vonsild (pastor Mørk-Hansen) og i Maribo (redaktør Dein)¹⁴.

Fremgangsmåden ved forberedelse af et valg varierede naturligvis fra kreds til kreds. Der blev for Mellempartiets vedkommende aldrig tale om andet samvirke mellem de enkelte kredse end den, der opstod ved, at folketingsmændene sekunderede hinanden ved vælgermøder. Især fra 1872 var det almindeligt, at Mellemparti-politikere for at modstå presset fra Det forenede Venstre optrådte to eller tre sammen på hvert vælgermøde¹⁵.

Almindeligvis begyndte en Mellemparti-politiker valgforberedelserne tidligt på sommeren (valgene 1866, 1869 og 1872 var alle efterårsvalg) ved at indbyde vælgerne til et politisk møde, hvor han gav et tilbageblik over den overståede rigsdagssamling og sin egen indsats under samlingen – nogle Mellemparti-folk, f. eks. Frederiksen, Gad og Aaberg, holdt et sådant møde med vælgerne efter hver samling. I løbet af et sådant møde ville spørgsmålet om genopstilling let dukke op, og folketingsmanden kunne så erklære, at han var villig til at opstille igen, dersom der i kredsen var stemning for det.

I det hele taget gjaldt det om at undgå at vise for stor ivrighed efter at blive valgt. Det var en yndet fremgangsmåde at vente med at bekendtgøre, at man ville stille op, indtil ens politiske venner i valgkredsen havde fået indsamlet underskrifter på en opfordring, der eventuelt

14. Kilderne til belysning af valgforberedelserne i de forskellige valgkredse har været de lokale aviser, der er undersøgt i alle Mellemparti-kredse, suppleret med memoirelitteratur.

15. Eks.: Lemvig Avis 13.–23. august 1872, DF. 13. sept. 1872.

blev offentliggjort i den lokale avis. En måneds tid før valget kunne kandidaten så i avisen bekendtgøre, at han »efter opfordring« og »af pligtfølelse« ville stille op til valget¹⁶. Med bekendtgørelsen kunne eventuelt følge en indbydelse til politiske møder på fastsatte tider og steder.

Mest kompliceret blev sagen, hvis valgkomiteen skulle finde frem til en ny kandidat, måske fordi den hidtidige folketingsmand ikke ønskede genvalg. I sådanne tilfælde ville folketingsmanden og hans politiske venner i kredsen forsøge at enes om en ny kandidat, og dette kunne være svært, hvis ingen fra valgkomiteen var interesseret i at stille op.

Når man havde fundet frem til det nye emne til folketingsposten, blev problemet groft sagt at lancere den nye kandidat på en måde, der gav det indtryk, at den brede vælgermasse selv havde ønsket den pågældende. Som eksempler på, hvordan det kunne gøres, skal i det følgende omtales valgene i Hjørring og Frederikshavn, der også giver et godt indblik i valgopstillingsteknik i det hele taget. Begge valg er godt belyst gennem referater i de lokale aviser¹⁷.

I Hjørring havde valgkomiteen, hvis bærende kraft var konsul Nielsen, i 1866 måttet finde frem til en ny kandidat, idet den hidtidige folketingsmand, proprietær Quistgaard, ikke ville genopstille. Bag Quistgaards beslutning lå tilsyneladende politisk uenighed med valgkomiteen.

Valgkomiteen havde holdt møde for at finde frem til en ny kandidat, og man var enedes om at henvende sig til byfoged Hage i Stege. Da denne allerede viste sig at være opstillet i Nakskov, henvendte man sig til nogle forbindelser i København. Herfra blev man anbefalet at opstille marineminister Lütken.

På det vælgermøde, som valgkomiteen indkaldte til tre uger før valget, blev imidlertid proprietær H. C. Nyholm bragt i forslag. På grund af

16. Allerede valgte folketingsmedlemmer, der som sådanne var accepterede af vælgerne, kunne indskrænke sig til en erklæring af følgende art: »... (jeg finder) at burde underrette de ærede vælgere om, at jeg ifølge opfordring agter igen at opstille mig ...« (Cornelius Petersen i Fy.St., 4. sept. 1869). Hvis man stillede som ny kandidat, måtte man gøre mere for at legitimere opstillingen. Karakteristiske vendinger findes i indledningen til en politisk redegørelse fra Søren Lybye, der i 1872 opstillede i Skive mod den hidtidige folketingsmand Chr. Jensen: »Fra en del ansete og agtede mænd i forskellige livsstillinger har jeg modtaget en skriftlig opfordring til at stille mig til de forestående folketingsvalg, og da jeg jævnlig modtager forespørgsler i lignende retning, har jeg ... anset det for en pligt mod fædrelandet at imødekomme denne opfordring«. (Skive Avis, 2. sept. 1872).

17. Hj.At. 28. maj, 24. sept. 11., 13., 15., 18., 19. og 22. okt. 1866, samt 16., 26. og 27. juli, 16. og 23. sept. 1869.

valgkomiteens splittelse og, som det hed i Hjørring Amtstidende, takket være »et velorganiseret landligt vælgerkorps«, viste det sig muligt for H. C. Nyholm at vinde valget.

Da Nyholm, der i den nationalliberale presse var blevet stemplet som hørende til »det brandpolitiske parti«, straks fra den nye rigsdagssamlings begyndelse sluttede sig til Mellempartiet, blev han imidlertid i løbet af de næste tre år godtaget af konsul Nielsen og hans venner. Da H. C. Nyholm trak sig tilbage i 1869, antog valgkomiteen hans fætter, kaptajn L. C. Nyholm, med hvem H. C. Nyholm sikkert havde været i kontakt i København, som ny folketingskandidat.

I juli 1869 indkaldte konsul Nielsen til et møde med det formål at finde frem til en ny folketingskandidat. Han indledte selv mødet med at spørge, om nogen i salen havde forslag. Da der ikke blev svaret, trak konsulen et brev fra kaptajn Nyholm op af lommen. I dette brev, som konsulen læste op, erklærede L. C. Nyholm, at han »efter den til ham rettede opfordring« ville stille sig i Hjørring, »hvis det er sandsynligt, at han bliver valgt.«

Der oplæstes derefter en politisk redegørelse fra kaptajn Nyholm, hvori denne bl. a. erklærede, at han nærmest hørte til Mellempartiet. Efter oplæsningen rejste H. C. Nyholm sig og forsikrede, at hans fætter i alle hovedspørgsmål ville stemme, som han selv havde gjort. Også proprietær Quistgaard, der nu tilsyneladende var forsonet med valgkomiteens folk, rejste sig og anbefalede kaptajn Nyholm.

Først derefter meldte gårdejer Dybbro, national venstremand og i 1866 stiller for H. C. Nyholm, sig som kandidat. Der udviklede sig et hidsigt ordskifte mellem Dybbro, H. C. Nyholm og konsul Nielsen, der først havde forsøgt at afvise Dybbro.

I den følgende valgkamp bekæmpedes Dybbro intenst af Hjørring Amtstidende. Hele avisens forside var en uge før valget optaget af en opfordring fra 125 navngivne Hjørring-vælgere (inkl. avisens redaktør Niels Winther, proprietær Quistgaard og H. C. Nyholm) om at stemme på kaptajn Nyholm og på valgdagen »medtage så mange som muligt af ligesindede vælgere.«

Nyholm vandt valget med 594 stemmer mod 590. Af Hjørring bys 292 afgivne stemmer fik han de 291.

Valgene i Frederikshavn er et godt eksempel på, i hvor høj grad en lille klike kunne beherske den tids valg. De tre ledende politiske skikkelser i Frederikshavn-kredsen, redaktør Vogelius, godsejer Tutein og proprietær Holm, skiftedes på det nærmeste til at repræsentere Frederiks-

havn i folketinget i Mellempartiets 10-års periode¹⁸. Når én stillede op, skete det med de andres støtte som stillere og som anbefalere ved vælgermøder og under valghandlingen.

Primus motor ved valgene var redaktør Vogelius. I 1869 overlod han sin plads i folketinget til Holm. Skiftet forberedtes på følgende måde:

I maj 1869 sammenkaldte Vogelius til et offentligt møde, hvor han tilkendegav, at han ikke mere kunne være kredsens folketingsmand. På hans forslag nedsattes et 17-mands udvalg, hvori alle kredsens kommuner skulle være repræsenteret, og som han selv, Holm og Tutein blev medlemmer af. De valgte trådte straks efter mødet sammen og valgte et forretningsudvalg på tre medlemmer, blandt hvilke var Vogelius. I et møde senere på sommeren enedes udvalgets flertal om at foreslå Holm som folketingskandidat – et mindretal på fire pegede på lærer Nielsen.

Udvalgets forretningsudvalg indkaldte derefter til et offentligt prøvevalg i midten af september. Ved dette udtalte såvel Holm som Nielsen sig om deres politiske synspunkter. Holm erklærede at ville tilslutte sig Mellempartiet, ligesom kredsens hidtidige mand på tinge havde gjort. Nielsen udtalte sig på linje med Det nationale Venstre. Senere, på selve valgdagen, erklærede han direkte, at han i folketinget eventuelt ville tilslutte sig Det nationale Venstre.

Ved afstemningen viste forsamlingens flertal sig at være for Holm. Nielsen trak dog ikke sin kandidatur tilbage, idet stemmetallet for ham trods alt ikke var ubetydeligt. På valgdagen anbefalede Holm af Vogelius, der også hele tiden havde støttet ham i Frederikshavns Avis. Ved valget sejrede Holm med 304 stemmer mod Niensens 144¹⁹.

I de kredse, hvor det ikke lykkedes en valgkomité at samle alle vælgerne om sin kandidat – oftest fordi land og by ikke kunne enes – bestod notabiliteternes støtte til deres kandidat væsentligst i at møde op og støtte ham ved vælgermøderne, specielt ved at stille modkandidaten vanskelige spørgsmål.

Antallet af vælgermøder var meget svingende. Mellemparti-kredsene hørte til de politisk roligste, men fra 1872 var der en række vælgermøder i næsten alle Mellemparti-kredse, idet Det forenede Venstre satte et

18. Oprindeligt var Holm og Tutein dog modkandidater (valget 14. sept. 1864). Om opstillingsproceduren se Frh.Av. 24. maj, 2. aug., 5. og 23. sept. 1869.

19. De folk, der i 1869 samlede sig om lærer Nielsen, dannede ved næste valg en alternativ valgkomité. De kunne i 1872 få deres kandidat, gdr. Haverslev, valgt, men allerede året efter faldt Haverslev for Vogelius. Sml. Hjørring, hvor de folk, der i 1869 stod bag Dybbro, kunne få deres kandidat valgt i 1872 og 1873 (mod propr. H. C. Nyholm). Se Frh.Av. 19. og 27. august, samt 9., 16., 17., 18. og 21. sept. 1872. Hj.At. 22. og 26. april, samt 10. maj 1872.

målbevidst agitationsarbejde ind mod gruppens folk, især i de mange fynske Mellem-, parti-kredse²⁰. Man var naturligvis klar over, at Mellemparti-kredsene lettere lod sig overbevise end de rene Højre-kredse i storbyerne.

Det skal nævnes, at mange vælgermøder afsluttedes med en afstemning om de forskellige kandidater, et såkaldt »prøvevalg« (jvf. Frederikshavn 1869). Ikke sjældent betragtedes denne afstemning som det centrale ved mødet, således at mødet omtaltes som et prøvevalg.

Prøvevalgene hjalp med til at begrænse antallet af kandidater i kredsene. Det hørte dog til sjældenhederne, at en kandidat straks efter et ugunstigt prøvevalg trak sin kandidatur tilbage, således som general Harbou gjorde det i Thisted i 1872²¹.

III. Mellempartiet i folketinget. Organisation og disciplin

Det er karakteristisk for Mellempartiet, at gruppen aldrig antog noget officielt navn. Mens navne som »Det folkelige Venstre« og »Det nationale Venstre« var vedtaget i de pågældende grupper, opstod betegnelsen »Mellempartiet« blot som en videre udvikling af de under grundlovs-kampen brugte betegnelser som »mellemmændene« eller »mellemgruppen«.

Mellempartiets medlemmer gjorde alt for at understrege det uformelle ved gruppen. Alle i Mellempartiet benægtede konsekvent, at deres gruppe skulle være et »parti« i samme forstand som de andre grupper på rigsdagen, der havde tilknytning til politiske foreninger uden for rigsdagen eller var dannet for at pleje bestemte stænders interesser. På vælgermøder udtalte medlemmerne beredvilligt, at de hørte til Mellempartiet, men i samme åndedrag erklærede de, at de ikke var »partimænd«. Mellempartiets opgave var ikke »at bringe de enkelte medlemmers hoveder under een hat. Mellempartiet har ingen ledere, ingen førere; dets medlemmer samles for at drøfte og klare for hverandre, hvad der foreligger til forhandling; men står for resten, hvad deres stemmegivning angår, fuldkomment fri og uafhængig af hverandre ...«²². »Ved vore hyppige

20. Berg og J. A. Hansen ses således at have koncentreret sig om de vestjyske Mellemparti-kredse fra midten af juli til hen i august, og de fynske kredse i september. Ellers prægede de unge fynske venstrepolitikere Klaus Berntsen, Anders Tange og Hans Madsen valgkampen på Fyn. (Bogense Avis 10. juli 1872, Lemvig Avis 13.–23. august 1872, Bogense Avis 13. sept. og 19. sept. 1872, DF. 13. sept. 1872, Kl.B. I s. 187 ff).

21. Th.Aav., 19. sept. 1872.

22. Fra Fjords polemik mod lærer Højmark, Århus, sommeren 1870 i Varde Avis. Citatet er fra Varde Avis, 21. juli 1870.

sammenkomster,« skriver Frederiksen, »og ved hele samarbejdet udviklede der sig hurtig et sandt venskabsforhold mellem os«; Frederiksen fremhæver, at det gode personlige forhold mellem medlemmerne betød meget for »den styrke, det (Mellempartiet) navnlig til visse tider havde«²³.

Ifølge Frederiksen ²⁴ holdtes der i Mellempartiet gruppemøder en gang om ugen – eller »private møder«, som de dengang kaldtes; med denne betegnelse kunne man uantastet omtale dem i folketinget og på vælgermøder. Men ud over disse regelmæssige møder mødtes medlemmerne mere eller mindre tilfældigt i smågrupper. Man kan roligt gå ud fra, at Frederiksen, Gad og Nyholm – og til tider sikkert også flere af de ledende i gruppen – havde haft mere eller mindre formelle indbyrdes samtaler, før de mødte op i de »officielle« gruppemøder. Man kunne sætte hinanden stævne på Christiansborg, men det var også meget benyttet at spise frokost eller middag sammen ude i byen. Frederiksen beretter²⁵, at der i grosserer Hages hjem holdtes sammenkomster mellem Mellempartiets medlemmer, og at han selv i en længere periode næsten dagligt spiste til middag hos Hage. For venstrepolitikernes vedkommende ved vi, at det var almindeligt, at tre–fire rigsdagsmænd lejede sig ind i samme hus og måske spiste i samme pensionat under deres Københavnsophold²⁶. Mellempartiets provinspolitikere har sikkert benyttet sig af samme fremgangsmåde.

De uformelle kontakter mellem politikerne foregik ikke alene inden for den enkelte gruppe, men også mellem grupperne indbyrdes. Mellempartiet havde igennem sine akademisk uddannede medlemmer gode kontakter til de nationalliberale – det vides bl. a., at også en del nationalliberale rigsdagsfolk færdedes i grosserer Hages hjem²⁷. Derudover havde man dels gennem grundtvigianere som Cornelius Petersen og Anders Christensen²⁸, dels gennem arbejdet i den skandinaviske forening »Nordisk Samfund« gode forbindelser med visse politikere fra Det nationale Venstre²⁹. Der bestod desuden det bedste personlige forhold mellem visse af de ledende i alle tre grupper: Balthazar Christensen, Carlsen, Frederiksen, C. V. Nyholm, Hall og Fenger.

23. N. C. Fr., s. 634.

24. N. C. Fr., s. 620.

25. N. C. Fr., s. 634–635.

26. Eks.: Kl. B., II s. 5 (venstremænd i gæstgivergården »Holland«).

27. N. C. Fr., s. 634–635.

28. A.Chr. s. 41, Barfod s. 290–291, Corneliussen s. 117, Anders Christensen betegnedes sig iflg. Dgbl. 12. juni 1869, som »medlem af Mellempartiet med heldning til Det nationale Venstre«.

29. Nordisk Samfunds forhandlingsprotokol 1865–75 (RA), passim. Sml. Krieger under 13. okt. 1868.

Selv om man i Mellempartiet så vidt muligt bestræbte sig på at undgå organisation, havde gruppen dog en formand. Denne post har ikke indebåret nogen form for direkte politisk lederskab. Snarest må man tænke sig, at formanden skulle organisere alt vedrørende gruppens møder. Da H. C. D. Müller i januar 1870 meldte sig ud af gruppen, skal det være sket ved, at han sendte et brev med udmeldelsen til gruppens formand, Cornelius Petersen³⁰.

Denne hændelse viser, at medlemsskabet trods den hævdede løse organisation lå ret fast. Det skal endog have kunnet komme på tale at ekskludere et medlem, hvis dettes synspunkter afveg for grelt fra den øvrige gruppes³¹. Alt dette betyder dog ikke, at det har indebåret nogen form for møde- eller stemmepligt at være medlem, men en vis gruppeånd, et vist fælles politisk temperament, har været nødvendig for gruppens beståen. Man var altid klar over, hvem der var medlem og hvem ikke. Faktisk kan der for hele perioden 1866–1873 (og muligvis også for 1873–1876) opstilles en nøjagtig liste over, hvem der på ethvert tidspunkt var medlem af Mellempartiet, med angivelser af ind- og udmeldelser med en sikkerhedsmargin på få dage³². Når der selv for folketingets svagest organiserede gruppe kan ses en klar organisationsform og en stor stabilitet i medlemmernes tilhørsforhold, synes forestillingen om, at folketingsmedlemmerne i perioden før 1870 kunne bevæge sig forholdsvis frit fra gruppe til gruppe, ikke at være holdbar.

I denne forbindelse melder sig spørgsmålet om »partidisciplin« i folketingsgrupperne før 1870.

Uden for de forskellige venstregrupperinger fra Bondevennernes tid og fremefter kan man næppe tale om en egentlig partidisciplin før 1870.

30. Dgbl., 27. jan. 1870.

31. N. C. Fr., s. 621. Når N. C. Frederiksen bruger udtrykket »ekskludere«, skal dette udtryk måske ikke forstås sådan, at man i gruppen ville holde flertalsafstemning om det pågældende medlems, grev Holstein-Holsteinborgs, fortsatte forbliven i gruppen. Snarest må man tænke sig, at man i Mellempartiet har talt om at bede Holstein-Holsteinborg, der især ved sine Oktoberforenings-sympatier ofte stod i modsætning til sine gruppefæller, om at forlade gruppen. Men det praktiske resultat har været det samme.

32. Hovedkilden er Høgsbros opgørelser over »partistillingen« i folketinget ved hver ny samlings begyndelse, samt hver gang, der var sket betydningsfulde ændringer i gruppernes sammensætning. Eks.: DF. 30. okt. 1866, 26. august 1867, 23. oktober 1868, 19. og 24. dec. 1869, 1. juli og 28. okt. 1870, 13. og 20. okt. 1871, 4. og 11. okt. samt 13. og 20. dec. 1872. Se også Jagd s. 7 og Dgbl. 25. og 27. jan. 1870.

Høgsbros opgørelser har, modsat f. eks. Morgenpostens (eks.: Morgenposten 5. juli 1867), intet propagandistisk formål. Deres udgangspunkt er udelukkende, hvilke gruppers møder de enkelte folketingsmedlemmer fulgte.

Snarest har der været tale om overtalelse og et vist moralsk gruppepres, hvis art og styrke det kan være vanskeligt at vurdere.

Da Bille i januar 1870 var fortørnet over, at venstregruppernes forslag om nedsættelse af et udvalg i sagen om lønningslov for kultusministeriet blev vedtaget, bebrejdede han hele Mellempartiet, at det havde stemt med Venstre. Det er tydeligvis hans opfattelse, at hele gruppen havde vedtaget at stemme, som den gjorde. Han afviste »et par ledende Mellemparti-folks« udtalelser om, at »*gruppens* (udh. her) hensigt« skulle have været . . .« I øvrigt var det på grund af uenighed med sin gruppe i denne afstemning, at H. C. D. Müller midlertidigt meldte sig ud af Mellempartiet³³.

I forbindelse med visse centrale politiske initiativer udgået fra Mellempartiet stod gruppen som en samlet helhed over for regeringen. Alle tilstedeværende medlemmers navne optræder således under to forslag til beslutning om nedsættelse af en kommission til undersøgelse af almueskolevæsenet³⁴. Og i alle samlingerne 1867–1870 søgte det samlede Mellemparti at aftvinge regeringen et lovforslag til omlægning af sportelafgifterne ved at stille forslag til beslutning om, at folketinget skulle opfordre regeringen til at fremlægge lovforslag herom³⁵.

En samlet optræden, hvor man i hovedsagen var enige, behøver dog ikke sige meget om arten og styrken af gruppeloyalitet eller »partidisciplin«. Der kan derimod peges på et par eksempler i forbindelse med behandlingen af det bl. a. af C. V. Nyholm og Lars Eriksen indbragte lovforslag til ny værnepligtslov i samlingen 1868/69, der måske nærmere kan indkredse problemet. Begge eksempler synes at pege i retning af, at enkeltmedlemmer, der ikke har været enige med deres gruppes flertal, har bøjet af for gruppeflertallet i deres afstemning.

Det store stridsspørgsmål i værnepligtsagen var problemet omkring præsters værnepligt. Fra begyndelsen stod Mellempartiet splittet; gruppen havde i H. M. Petersen en af de varmeste fortalere for præsteværnepligt, og i C. V. Nyholm en af de voldsomste modstandere af præsteværnepligten.

Under 3. behandling af lovforslaget fremsatte et næsten samlet Mellemparti, nu inkl. H. M. Petersen, men uden C. V. Nyholm, imidlertid et kompromisforslag. C. V. Nyholm stemte sammen med Brun og Steen-

33. Dgbl., 27. jan. 1870 (dels lederen på forsiden, dels notitsen »Mellempartiet i Folketinget«).

34. Rt., F., 67/68, sp. 1067, og Rt., F., 68/69, sp. 591.

35. Rt., F., 67/68, sp. 52–53, Rt., F., 68/69, sp. 36 og Rt., F., 69/70, sp. 683.

strup fra Mellempartiet imod forslaget, der også blev blankt afvist af venstregrupperne³⁶.

Efterhånden gik hele Mellempartiet, undtagen C. V. Nyholm og Brun, over på regeringens side, og *ingen* fra Mellempartiet stemte imod et fællesudvalgsforslag, der forelå til afstemning i slutningen af januar 1869. Brun stemte for fællesudvalgsforslaget – men C. V. Nyholm undlod at stemme³⁷. Dette sidste må ses som en indrømmelse til gruppefællerne³⁸.

Allermest interessant er dog J. J. Christensens holdning i værnepligt-sagen. Christensen havde under hele sagen konsekvent fulgt Venstres synspunkt; men under behandlingen af fællesudvalgsforslaget slog han pludselig over på Mellempartiets forligslinje. Og han forklarede sit omsving i så typiske Mellempartivendinger, at det ikke kan være nogen tilfældighed³⁹. Forklaringen på de helt nye toner fra J. J. Christensen får man utvivlsomt, når man fra en anden kilde får at vide, at J. J. Christensen gik over til Mellempartiet fra Det folkelige Venstre »en uges tid før januars udgang«⁴⁰. Værnepligtsdebatten fandt sted 25. januar.

Talen er altså uden tvivl J. J. Christensens ildprøve som Mellempartimand. Man kan så fundere over, om det var Christensen selv, der ønskede at vise, at det var alvor med gruppeskiftet, eller om det måske fra Mellempartiets side – direkte eller indirekte – var blevet stillet som en betingelse for hans optagelse, at han skiftede standpunkt i værnepligt-sagen?

Det får til sidst stå hen, hvor bevidst og hvor omfattende den hensyn-

36. Rt., F., 68/69, sp. 2118.

37. Rt., F., 68/69, sp. 3676–77.

38. Det er mit indtryk, at det ikke var ualmindeligt, at man i en vigtig sag, hvor man kom til at stå alene i sin gruppe, kunne afholde sig fra at stemme og på den måde vise sin loyalitet mod gruppefællerne uden at gå alt for meget på akkord med sin principielle indstilling. Her skal også peges på grev Holstein-Holsteinborgs afstemning under behandlingen af Frederiksens, Gads og Nyholms lenslovsforslag. Holstein-Holsteinborg talte i sine indlæg (Rt., F., 68/69, sp. 1268 ff og 1354 ff.) nærmest som en afvisning af lovforslaget, men da der skulle stemmes om overgang til 2. behandling, undlod han at stemme (Rt., F., 68/69, sp. 1360), mens hele resten af Mellempartiet stemte for overgang til 2. behandling.

39. J. J. Christensen erklærede bl. a., at vedtagelsen af de forslag, der egentlig stod hans hjerte nærmest, ville være ensbetydende med hele lovforslagets forkastelse. Men nu *måtte* sagen have en ende (Mellempartiets velkendte: hellere et kun delvis tilfredsstillende resultat end slet intet resultat!). »Lige så sikkert som en endelig samstemning mellem den højtagtede regering og landstinget og folketinget er nødvendig for at få noget frem, lige så vanskelig vil dette nås uden en gensidig imødekommen fra alle sider«, og for Christensen at se var fællesudvalgsforslaget netop »et møde mellem de forskellige ting på halvvejen«. (Rt., F., 68/69, sp. 3669–3670).

40. Jagd., s. 7.

tagen til gruppefællesskabet, der synes at være tale om i sådanne tilfælde, har været. Men ovenstående materiale synes at pege i retning af, at selv om de fleste af grupperne i folketinget formelt var meget løst organiserede før 1870, så var forskellen fra dem og til Det forenede Venstre *reelt* ikke særlig stor. Selv i det meget løst organiserede Mellemparti har der eksisteret et vist gruppepres og en erkendelse hos de menige medlemmer af, at indflydelse på nogle områder, f. eks. på udvalgsposter, krævede en vis hensyntagen til dem, der skulle vælge én ind i udvalgene. En gruppe, der stod helt uden samling, ville hurtigt miste sin »markedsværdi« i det taktiske politiske spil, der trods alle officielle taler om uafhængighed, åbenhed over for andre meninger etc., dengang som nu var en så vigtig del at det parlamentariske liv.

IV. Afsluttende betragtninger

Mellempartiets ledende folk havde drømt om at skabe et stort, bredt funderet mellemparti, med rod i både landets og byernes middelstand. Et sådant parti ville kunne få flertal i både folketinget og landstinget, og når det havde fået det, ville det ikke kunne nægtes regeringsmagten. Dermed ville en smertefri, efterhånden gennem sædvane fæstet, overgang til et parlamentarisk regeringssystem være sikret⁴¹.

Man havde med andre ord indset, at 1866-grundloven gjorde en stabil politisk udvikling i Danmark umulig, hvis der ikke skabtes en politisk konstellation, der kunne skabe samvirke mellem folketing og landsting. Mellempartiet var således en pendant til Oktoberforeningen⁴². Hvor denne sidste repræsenterede et samarbejde mellem den solide del af bondestanden og godsejerne på basis af fælles agrare interesser, repræsenterede Mellempartiet et samarbejde mellem *middelstanden på landet*, her identisk med den mindre radikale del af velstående gårdmænd og

41. Frederiksen var den, der klarest formulerede disse ideer. Eks.: N. C. Fr., s. 622 og 638–40, Fdr. 29. og 30. juli og 13. august 1867. Interessant er Frederiksens betragtninger over det ønskelige i at udvikle en bæredygtig middelstand i Danmark (samme tanker kan genfindes flere steder hos Gad, f. eks. Fr. Av. 23. sept. 1869, Gad: Da. Stat., s. 55 og Gad: Alm. Velst., s. 82): det var »overmåde nyttigt« og »i social henseende betydningsfuld« for udviklingen, at der gennem fri ret til sammenlægning og udstykning af jord blev »givet letelse for dannelsen af ejendomme med forskellig størrelse, og at der bliver en mellemstørrelse mellem de klasser, der historisk har udviklet sig her i landet.« Dette ville medvirke til »en friskere strømning fra den ene samfundsklasse til den anden.« (sagt i forbindelse med behandlingen af J. A. Hansens fæstelsesforslag, Rt., F., 69/70, sp. 2215).

42. Jvf. Vagn Wåhlin: 10. Oktoberforeningen 1865–1870. I Historie, Ny række IX, 2, 1971, passim.

proprietærer, og *middelstanden i byerne*, især de mindre købstæders nogenlunde velstående borgere og lokale embedsmænd.

Begge løsninger på 1866-grundlovens dilemma led skibbrud. For Mellempartiets vedkommende kunne forliset anes, da Carlsen i foråret 1869 udtrådte af Det nationale Venstre. Chancen for at etablere en sammenslutning af størstedelen af Det nationale Venstre, Mellempartiet, samt den »fædrelandske« fløj af De nationalliberale var dermed forspildt⁴³. Og netop en sådan sammenslutning var fra Mellempartiets side tænkt som basis for det kommende, brede mellemparti.

Endnu efter Det forenede Venstres dannelse spekulerede man i Mellempartiet i en ny partidannelse på grundlag af en sammenslutning af den moderate fløj af Det forenede Venstre, de »nationale løsgængere« og Mellempartiet. Flere gange syntes en sådan partidannelse da også tænkelig, men den umuliggjordes ved Estrups tiltræden i 1875⁴⁴.

Det store middelstandsparti forblev en drøm, akkurat som samvirket mellem de store og små bønder forblev det. Men ud fra den tids forudsætninger er det et spørgsmål, om ikke tanken om det brede middelstandsparti var lige så stor – og lige så realistisk – som ideen bag Oktoberforeningen, der af Engelstoft er blevet kaldt »den største konstruktive politisk-sociale idé id et 19. århundredes Danmark«⁴⁵.

KILDER OG LITTERATUR

Den vigtigste kilde til artiklen har været avisstof, dels fra de store »Partiblade«, dels – og ikke mindst – fra lokalaviserne i Mellemparti-valgkredsene. Her skal kun nævnes de aviser, der er direkte henvist til i artiklen:

Berlingske Tidende (cit. *Berl.T*)

Bogense Avis

Dagbladet (cit. *Dgbl.*)

Dags-Telegraphen (cit. *Da-Te*)

Dansk Folketidende (cit. *DF*)

Fredericia Avis (cit. *Frc.Av.*)

Frederikshavns Avis (cit. *Frh.Av.*)

43. En sådan sammenslutning havde også Carlsens store bevågenhed i perioden 1866–1870. Hall synes også at have støttet tanken (Høgsbro, I s. 217), der i øvrigt havde rod i nationalliberale ideer fra 1840'erne og 1850'erne om middelstanden som bæreren af den kommende udvikling i Danmark.

44. Tanken om på ny at få dannet et mellemparti var ikke uden betydning efter 1876. En del politikere mente, at man ved dannelsen af et sådant parti kunne få forfatningskampen afblæst til fordel for en ny reformperiode. Et nyt mellemparti var C. V. Nyholms erklærede mål, da han i 1883 stillede op i Frederiksberg mod højremanden Steffensen (Berl.T., 21., 29. og 30. maj 1883, Nutiden, nr. 433, 4. jan. 1885, s. 135–136).

45. Schultz Danmarkshistorie V, s. 216.

proprietærer, og *middelstanden i byerne*, især de mindre købstæders nogenlunde velstående borgere og lokale embedsmænd.

Begge løsninger på 1866-grundlovens dilemma led skibbrud. For Mellempartiets vedkommende kunne forliset anes, da Carlsen i foråret 1869 udtrådte af Det nationale Venstre. Chancen for at etablere en sammenslutning af størstedelen af Det nationale Venstre, Mellempartiet, samt den »fædrelandske« fløj af De nationalliberale var dermed forspildt⁴³. Og netop en sådan sammenslutning var fra Mellempartiets side tænkt som basis for det kommende, brede mellemparti.

Endnu efter Det forenede Venstres dannelse spekulerede man i Mellempartiet i en ny partidannelse på grundlag af en sammenslutning af den moderate fløj af Det forenede Venstre, de »nationale løsgængere« og Mellempartiet. Flere gange syntes en sådan partidannelse da også tænkelig, men den umuliggjordes ved Estrups tiltræden i 1875⁴⁴.

Det store middelstandsparti forblev en drøm, akkurat som samvirket mellem de store og små bønder forblev det. Men ud fra den tids forudsætninger er det et spørgsmål, om ikke tanken om det brede middelstandsparti var lige så stor – og lige så realistisk – som ideen bag Oktoberforeningen, der af Engelstoft er blevet kaldt »den største konstruktive politisk-sociale idé id et 19. århundredes Danmark«⁴⁵.

KILDER OG LITTERATUR

Den vigtigste kilde til artiklen har været avisstof, dels fra de store »Partiblade«, dels – og ikke mindst – fra lokalaviserne i Mellemparti-valgkredsene. Her skal kun nævnes de aviser, der er direkte henvist til i artiklen:

Berlingske Tidende (cit. *Berl.T*)

Bogense Avis

Dagbladet (cit. *Dgbl.*)

Dags-Telegraphen (cit. *Da-Te*)

Dansk Folketidende (cit. *DF*)

Fredericia Avis (cit. *Frc.Av.*)

Frederikshavns Avis (cit. *Frh.Av.*)

43. En sådan sammenslutning havde også Carlsens store bevågenhed i perioden 1866–1870. Hall synes også at have støttet tanken (Høgsbro, I s. 217), der i øvrigt havde rod i nationalliberale ideer fra 1840'erne og 1850'erne om middelstanden som bæreren af den kommende udvikling i Danmark.

44. Tanken om på ny at få dannet et mellemparti var ikke uden betydning efter 1876. En del politikere mente, at man ved dannelsen af et sådant parti kunne få forfatningskampen afblæst til fordel for en ny reformperiode. Et nyt mellemparti var C. V. Nyholms erklærede mål, da han i 1883 stillede op i Frederiksberg mod højremanden Steffensen (Berl.T., 21., 29. og 30. maj 1883, Nutiden, nr. 433, 4. jan. 1885, s. 135–136).

45. Schultz Danmarkshistorie V, s. 216.

Fyens Stiftstidende (cit. *Fy.St.*)
Fædrelandet (cit. *Fdr.*)
Hjørring Amtstidende (cit. *Hj.At.*)
Jyllands-Posten
Lemvig Avis
Morgenposten
Skive Avis
Thisted Amtsavis (cit. *Th.Aav.*)
Varde Avis
Ærø Avis

Øvrige kilder og litteratur:

- Barfod, Frederik: Et Livs Erindringer, 1938 (cit. *Barfod*)
Berntsen, Klaus: Erindringer, I–III 1921–25.
Christensen, Anders: En nordsjællandsk Bondes Erindringer. J. Anders Uhrskov: Bonde og Borger, 1928, s. 8 ff. (cit. *A. Chr.*)
Corneliussen, C. P.: Omkring en fynsk Bonde, 1936 (cit. *Corneliussen*).
Duverger, Maurice: Les partis politiques, Paris 1951.
Elberling, Victor: Rigsdagens medlemmer gennem 100 Aar, I–II, 1949.
Frederiksen, N. C.: Et Stykke Rigsdagsvirksomhed. I »Tilskueren« 1892, s. 617 ff. (cit. *N. C. Fr.*). – Det er meget væsentligt at bemærke, at denne artikel, jvf. noten på dens første side, er skrevet i 1877–78 og ikke omarbejdet derefter. Rigtigheden af disse oplysninger er der, artiklens hele form taget i betragtning, ingen grund til at betvivle.
Gad, Marius: Udtog af Kongeriget Danmarks Statistik, 1867 (cit. *Gad: Da. Stat.*).
Gad, Marius: Om almindelig Velstands Natur og Aarsager, 2. udg., 1875. (cit. *Gad: Alm. Velst.*)
5 & 6: Pennetegninger af Folkethingets Medlemmer i Rigsdagens 21. Session (særtryk af Nakskov Tidende), 1870.
Høgsbro, Sofus: Brevveksling og Dagbøger (udg. Hans Lund) I–II, 1924–25. (cit. *Høgsbro*).
Jagd, I. H.: Afstemningen i Folkethinget i Samlingen 1868–69. Bidrag til Bedømmelse af Partistillingen i Thinget og til Veiledning ved de forestaaende Valg. 1869. (cit. *Jagd*).
Andreas Frederik *Kriegers* Dagbøger 1848–1880 (udg. Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch), I–VIII, 1920–43 (cit. *Krieger*).
Mørk-Hansen, Mourits: Livs-Erindringer (udg. H. V. Gregersen), 1968.
Neergaard, Niels: Under Junigrundloven, I–II, 1892–1916.
Nilsson-Stjernquist, Nils: Tillkomsten af 1866-års grundlov, Lund 1955.
N-n: Skizzer af Folkethingets Medlemmer i Rigsdagens 14de Session (særtryk af Stubbekjøbing Avis), 1863.
Nordengaard, J. P.: Valgene til Rigsdagen gennem 100 Aar, 1949.
Nordisk Samfunds forhandlingsprotokol 1865–1875 (RA).
Nutiden (Illustreret Familieblad), 4. jan. 1885.
Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folkethinget. (cit. *Rt., F., 66/67, Rt., F., 67/68 etc.*).
Rubin, Marcus: Nogle Erindringer, 1914. (Om N. C. Frederiksen s. 57 ff., om Marius Gad s. 196 ff.).
Schultz Danmarkshistorie.
For Venner som kan tale og tie. Folketingsmand Anders *Tanges* breve til købmand Rasmus Winckler 1873–83 (udg. Ib Gejl, 1968).
Zodiacus: Parlamentariske Stjernebilleder (særtryk af Nær og Fjern), 1875.